

Brâncuși & Marthe

sau

povestea de iubire dintre Tantan și Tonton

corespondență

Ediție prezentată de Doina Lemny

Traducere din limba franceză de Claudia Drăgănoiu

EDITURA VREMEA

BUCUREȘTI

2019

Marthe Lebherz, Irina Codreanu, Brâncuși și Lizica Codreanu la Paris, 1926-1927
Fotografie de Constantin Brâncuși. Legs Brancusi, 1957, Centrul Pompidou, Paris

La începutul anilor 1920, Brâncuși era deja cunoscut în Statele Unite și în Europa unde stârnise atenția publicului prin modernitatea operelor sale. Atelierul lui parizian devenise chiar un punct-cheie pentru artiștii, studenții, oamenii de litere și colecționarii curioși să vadă unde se naște sculptura modernă. Printre vizitatori, Brâncuși primește și artiști români, iar pe unii dintre ei, precum dansatoarea Lizica Codreanu, sora ei, sculptorița Irina Codreanu și compozitorul Marcel Mihalovici, îi consideră ca făcând parte din familie. Lizica, venită la Paris ca să-și desăvârșească pregătirea ca dansatoare, i le prezintă pe prietenele ei, dansatoare și ele, printre care Marthe Lebherz pe care Brâncuși o cunoaște la începutul lui 1925. Marthe, care nu împlinise încă 20 de ani, este o fată blondă, înaltă și delicată. Cozile sale împletite pe care le purta adesea ca o coroană în jurul capului precum țărăncile tinere din țara natală a lui Brâncuși, sau poate aerul ei de tânără timidă și reținută, cu un surâs misterios, se pare că l-au fascinat pe sculptor. Între Brâncuși, aflat la vârsta maturității, și tânăra ingenuă, este dragoste la prima vedere.

Dar Brâncuși, întotdeauna discret când vine vorba de viața sa personală, nu-și arată sentimentele. Dorind să o păstreze pe Marthe lângă el, o angajează ca secretară în așteptarea marelui eveniment al anului 1926: căci în anul în care își sărbătorește jumătate de secol de viață, Brâncuși este invitat să organizeze în premieră o mare expoziție personală la Galeria Brummer din New York. Marcel Duchamp, prietenul său apropiat, este însărcinat cu organizarea acestei expoziții și stabilirea legăturilor cu colecționarii americani, cu catalogul și cu transportul operelor, în timp ce Brâncuși trebuie să se ducă personal la New York ca să-și pregătească operele și să aranjeze galeria. Având deci nevoie de o secretară care să se ocupe de „afaceri” în timpul absenței sale, Brâncuși profită, împreună cu Marthe, de ocazia de a „disimula” această iubire pe care prietenii sculptorului o cunosc dar de care familia Marthei nu știe încă nimic.

De altfel, Marthe își ia în serios munca de secretară a marelui sculptor și își face un titlu de glorie din îndeplinirea cât mai temeinică a îndatoririlor care îi revin, între pregătirea expoziției și administrarea atelierului în timpul absenței sculptorului.

Plecarea lui Brâncuși la New York, pe 1 septembrie 1926, marchează începutul unei intense corespondențe cu Marthe, rămasă la Paris. Își trimite în fiecare zi lungi scrisori de dragoste. Pun chiar la punct un sistem de nume de îndrăgostiți, apropiate ca sonoritate, pe care nu le cunosc decât

ei doi: Tonton pentru Marthe și Tantan pentru Constantin¹. Sculptorul își presară scrisorile cu desene ale *Sărutului*: frize, viniete și chiar ilustrații mari ale *Sărutului* îi acoperă corespondența. De fiecare dată se semnează cu o siluetă a *Sărutului*. Marthe, la rândul ei, printre consemnările privind munca ei de secretară, nu uită să-și declare dragostea. Departe de ea, în rarele-i momente de răgaz, Brâncuși îi recitește scrisorile. Se gândește ca din ele să alcătuiască, odată întors la Paris, romanul de dragoste dintre Tonton și Tantan. În acest scop, el numerotează fiecare pagină din scrisorile primite de la Marthe, ultima fiind cea din 22 noiembrie 1926, având numărul 92. În momentul în care se pregătește să se imbarce pe vaporul spre Franța, pe 4 decembrie, îi cere Marthei să nu îi mai scrie căci scrisorile nu i-ar mai fi parvenit. În schimb, el continuă să îi scrie până când ajunge la portul din Havre, pe 11 decembrie 1926.

Întors la Paris, Brâncuși își pune proiectul în aplicare. Își concepe cartea intercalând scrisorile sale cu ale Marthei și se gândește s-o publice, ilustrând coperta cu o compoziție plecând de la motivul *Sărutului*.

Dar Marthe se duce des în Elveția, unde o cheamă mama ei, iar pasiunea dintre ea și Brâncuși se stinge treptat. Brâncuși, care cumpăraseră chiar cu gândul la căsătorie un teren unde să-și construiască o casă, își dă seama că îi este greu să își imagineze o viață în doi cu Marthe, prinsă la mijloc între el și părinții ei. Dându-și seama că are nevoie de independență totală ca să creeze, Brâncuși înțelege că, în cazul lui, o uniune liberă este de preferat unei căsătorii. Sau cel puțin așa le va explica Marthe părinților ei într-o scrisoare ulterioară.

După decembrie 1926 și până la începutul anilor 1930, corespondența dintre Brâncuși și Marthe nu mai are aceeași intensitate emoțională, nici același interes pentru activitatea sculptorului. Relația lor devine amicală și corespondența se limitează la rarele cărți poștale pe care Marthe i le trimite lui Brâncuși din frecvențele sale călătoriilor.

Doina Lemny

¹ Este un joc între cei doi îndrăgostiți: *Tonton* este diminutivul de la Marthe – Marthon, iar *Tantan*, prescurtare de la Constantin care se pronunță în franceză „Constantan” – deci *Tantan*.

Brâncuși și Marthe în atelier, 1926-1928

Fotografie de Constantin Brâncuși

Legs Brancusi, 1957, Centrul Pompidou, Paris

[25 iunie 1925]

Bilețel de la Brâncuși către Marthe, nedatat, scris cu cerneală neagră pe două foi de dimensiuni reduse; într-un plic cu o ștampilă pe care scrie: 25.VI.1925 – *Drei Leberz*, în amintirea Vinerii Paștelui la Paris muzică C.

Dar nu ești tu muza mea gingașă, mereu zâmbitoare și care nu-l iubește decât pe Dumnezeu.

Tu ești o muritoare vicleană și plină de poftă lumești ca mine. Iar tu de-abia începi să-ți simți poftele, ale mele tocmai se sting. De-acum pot să pier precum copacul scos din rădăcini de furtună² și cuvântul prin care aș vrea să-l arăt pe Dumnezeu se oprește după ce seceta și-a făcut treaba. Pentru ca fiecare să vină să guste el însuși din durerea nesfârșită a frumuseții eterne.

[1 septembrie 1926]

Scrisoare de la Brâncuși către Marthe, nedatată, scrisă cu cerneală neagră pe o foaie cu antet „Cie Cie Transatlantique, French Line”. Plicul îi este adresat Domnului Brâncuși, *Fundătura Ronsin*, nr. 8, Paris, arondismentul 15, Franța

Ziua bună, Tonton,

Vaporul merge bine dar face mai urât decât măgarul din Voulangis; nu-i place deloc ceața. Stor³ stă sub punte, printre cuptoarele cele mari, roșii și albe. Are o crăticioară cu supă, una cu apă, și niște paie. Sunt toate bune și mă gândesc la tine, Tonton, cu inima grea că nu te am aici lângă mine.

Te sărut cu dor și mare drag,

Tantan

Scrie-mi despre toate.

[3 septembrie 1926]

Scrisoare de la Brâncuși către Marthe, nedatată, scrisă cu cerneală neagră pe patru pagini (după conținut, se pare că a fost începută vineri, 3 septembrie 1926, la bordul transatlanticului Paris Cie G^{ie}, French Line)

Vineri seara

Bună seara, Tonton,

² În original: (...) *déraciné par la „fortune”* – Brâncuși folosește, în locul românescului „furtună”, franțuzescul, aproape identic ca sonoritate, *fortune*, care înseamnă însă „soartă”, „bogăție”. (n. trad.)

³ Astor, câinele de rasă Samoyed al artistului american Edward Steichen, prietenul lui Brâncuși.

Marea e foarte agitată, vaporul e beat și muzele sunt blânde: ele mă țin pe picioare.

Astor s-a baricadat în castelul lui pe puntea de sus, între coșuri.

Bună ziua, Tonton!

E sâmbătă. Mă gândesc la tine și îmi tremură buzele. A ieșit soarele și marea s-a mai liniștit. Mă duc să-l eliberez pe Astor.

Bună ziua, Tonton!

E duminică! Nu mai bate vântul și marea e calmă. Dar soarele s-a ascuns de atâtea slujbe ținute pentru zei obscure. Astor s-a uitat îngrozit la valurile înspumate rămase în urmă, la vapor și la mine. Mă topesc de durerea de a fi singur în deșert.

Bună ziua, Tonton.

E luni. Oceanul e albastru și soarele îl sărută în toată nemărginirea sa.

Bună ziua, Tonton.

E marți dimineață. Vaporul se apropie de coastă protestând din toate încheieturile.

1 septembrie 1926

Scrisoare de la Marthe către Brâncuși, datată, scrisă cu cerneală neagră pe două foi de hârtie albastră

Dragule drag,

Am trimis telegrama; cum am ieșit de la gară m-am întors acasă ca să fac ordine și să-mi preiau îndatoririle de secretară. Iată 2 scrisori pe care ai să le primești fără îndoială după ce ajungi la New York.

Nu pot încă să-ți spun nimic despre ceea ce gândesc și despre toată dragostea pe care o simt deșteptându-se în mine.

Ți-am spus că nu-mi pare rău să te văd plecând, dar nu știam ce înseamnă să te desparți de cineva, e greu, vezi bine, dar știu că mă iubești și e atât de frumos când mă gândesc că ai să te întorci.

Am închis cămăruța ta albă, n-o să pot să stau acolo fără tine, dar am pus pe pat portretul pe care mi l-ai făcut tu, ca să știi că veghez și că am grijă de camera ta cât lipsești.

Te îmbrățișez așa de strâns că aud cum îți scrâșnesc dinții.

Mai târziu am să-ți cânt.

Marthe

Scrisoare de la Marthe către Brâncuși, datare incompletă, scrisă cu cerneală neagră pe trei foi de hârtie bej

Preascumpule Tantan,

Când portarul mi-a înmănat de dimineață scrisorile, ți-am recunoscut imediat scrisul și m-am și așezat pe banca⁴ ta ca să-ți răspund. Să-mi spui dacă ți se pare nepotrivit să intru la tine ca 1 – să-ți citesc scrisorile și 2 – să-ți răspund în liniște.

Dintre noi doi, eu sunt prima care primește, la tine durează o săptămână să ajungă scrisorile. Cum ți-ai uitat ochelarii, sper să nu-ți fie prea greu să citești ce-ți scriu.

A venit ieri Foinet⁵ și a luat tot ce era pe postamentul mare de lemn. S-a mirat că pasărea cea mare nu avea soclu! Crede că ai uitat tu să-l pui laolaltă cu celelalte sculpturi. Dacă e așa, cred că mai ai încă timp să-mi scrii și să-mi spui pe care vrei să-l împachetăm, înainte să plece Marcel⁶. Erau două socluri mici de marmură învelite în hârtie, dar Foinet zice că nu ajung. Așa e, dar poate că în America ai pe ce o pune. Am încuiat atelierul cel mic cu lacătul. Foinet însuși a montat belciugele.

Mă simt atât de bine la tine și mă scald în atmosfera care îmi amintește de tine. Îmi face foarte bine căci mă simt dintr-odată tare singură și pierdută. Îmi caut un apartament sau o cameră, și Parisul îmi pare un iad. Iată ce înseamnă să fi petrecut 15 zile cu tine în cer. E greu pe pământ și mă cuprinde neliniștea, câteodată faptul că noi doi ne-am găsit unul pe celălalt ar trebui să-mi dea putere.

Cu siguranță scrisoarea mea are să ți se pară foarte lungă, dar dacă ai fi aici n-aș avea nevoie să-ți spun nimic, ci numai să te privesc și să te sărut.

M-am apucat din nou să învăț engleza pentru ca, dacă te vei duce în America pentru încă un an, să mă poți angaja ca secretară sau orice altceva, dacă vrei.

Am văzut-o pe Juella⁷ care vrea să mă ducă să-i țin companie la butic când are să fie în stare să se ducă. Deocamdată e foarte bolnavă, a răcit.

Juliette⁸ muncește întruna.

Dacă se întâmplă să ai puțin timp, scrie-mi – m-aș bucura. Mă gândesc tot timpul la tine și-ți trimit un val de tandrețe.

Te iubesc puțin, mult.

Tonton

⁴ Probabil banca pe care Brâncuși și-a sculptat-o dintr-un trunchi de copac (n. red.).

⁵ Lucien Lefebvre-Foinet, fabricant de articole pentru desen și pictură și transportator de opere de artă, pe care Brâncuși îl însărcinase cu pregătirea operelor pentru expoziția inaugurată pe 17 noiembrie 1926 la Galeria Brummer din New York.

⁶ Marcel Duchamp, organizatorul expoziției de la Galeria Brummer din New York.

⁷ Joella, sora poetei Mina Loy.

⁸ Juliette, sora Marthei.

Mărti, 7 septembrie [1926]

Scrisoare de la Marthe către Brâncuși, datare incompletă, scrisă cu cerneală neagră pe patru pagini de hârtie albastră

Tantan, unde ești, ce faci!

Ești de o săptămână pe drum și până acum ar fi trebuit să fi ajuns.

Dragă Tantan, cum îți merge? Stor a suportat bine călătoria? Fă-i o poză⁹. Cred că m-aș fi atașat tare mult de el dacă ar fi rămas la Paris.

Am visat noaptea asta că înotam în ocean și apa era foarte sărată. Cred că încerc să bat recordurile traversând Atlanticul înot.

Ai trecut cu bine de vamă?

Marcel mi-a scris din Monaco¹⁰ și e mulțumit și spune că totul e gata pentru când are să se întoarcă pe 1 octombrie.

Îmi aduc aminte că doamna Picabia¹¹ a zis că are să aranjeze cu niște oameni influenți ca să poți rămâne în continuare în atelier, dar așa o fi? Mă neliniștește gândul că treburile tale au să te rețină multă vreme în America și pe 1 ianuarie au să vină să te deranjeze. I-am văzut pe proprietarii tăi, arătau posomorâți și sigur pun ceva la cale¹².

Mi s-a întâmplat ceva foarte amuzant: vineri, sâmbătă și duminică, Juliette a fost la mine și de-abia duminică după-amiază am fost pe bulevardul Murat unde stă ea și am aflat că tata venise încă de sâmbătă și era îngrijorat că nu ne găsise.

Venise să-și vadă un prieten aici în Paris, s-au plimbat toată ziua și nu am apucat să-l vedem pe tata decât cu o oră înainte să plece spre Basel. Mi-era puțin teamă pentru că tatei nu-i scapă nimic, dar pentru că nu se vede nimic schimbat la mine, nu bănuiește nimic, la fel ca și Juliette. De asta sunt sigură.

Înșel pe toată lumea, dar nu fac decât să ne protejez fericirea. Nimeni nu va ști nimic.

⁹ Brâncuși se fotografiază cu Astor pe vapor.

¹⁰ Duchamp se afla în Monaco, împreună cu partenera sa, Mary Reynolds. Într-o scrisoare din 13 septembrie 1926, adresată lui Brâncuși, el menționează că trebuie să rămână acolo până la sfârșitul lunii, dar că se ocupă în continuare de organizarea expoziției la Galeria Brummer: lectura prefeței scrise de Paul Morand pentru catalog și trimiterea ei la tradus, contactul direct cu Lefevre Foinet (cel însărcinat cu împachetarea operelor brâncușiene în vederea transportării la New York) etc. – vezi Doina Lemny, *Correspondance Brancusi & Duchamp*, Dilecta, 2017, p.35.

¹¹ Gabrielle Buffet-Picabia, căsătorită cu Francis Picabia din 1908, amândoi prieteni apropiați ai lui Brâncuși.

¹² Instalată din 1916 în Fundătura Ronsin (un ansamblu de trei ateliere cu o cameră la mezanin), Brâncuși este prima dată amenințat cu evacuarea în 1926 (din cauza unei furtuni care a provocat inundații), astfel că începe să caute, cu ajutorul lui Marcel Duchamp și Henri-Pierre Roché, un teren unde să-și poată construi un atelier după placul său. O a doua amenințare cu evacuarea, în 1927, îl determină să închirieze în luna iunie, pe numele lui Duchamp, o construcție la numărul 11, pe aceeași stradă, și să-și cumpere, în luna iulie a aceluiași an, un teren pe strada Sauvageot, la numărul 18, unde intenționa să-și construiască o casă-atelier.

Când mă gândesc la tine, te văd în smoching, important ca un ministru, cu două sau trei carafe de apă la gheață, și nici nu pot să pun gheață într-un pahar fără să te văd în fața ochilor. Trebuie să le răspund persoanelor care vor să-ți ceară lucrări? Paris-Midi¹³ mai ales tot întreabă de tine.

Rămas bun și pe curând. Nu te pierde prin New York, vreau din tot sufletul să te revăd. Îți vei duce munca până la capăt și după aceea o să vin să te caut.

[1926]

Scrisoare de la Brâncuși către Marthe, nedată, probabil din ziua sosirii la New York, în jur de 7 septembrie. Scrisă pe hârtie cu antetul Hotelului Brevoort, New York

Am ajuns cu bine, Marthe dragă. Și Stor, care are un succes nebun. Călătoria n-a fost prea rea. N-am deschis încă lăzile și sunt un pic îngrijorat. Vremea aici nu e nici bună, nici rea și aproape toată lumea pe care o cunosc lipsește din oraș.

Uite două fotografii cu mine și cu Stor¹⁴ pe puntea vaporului.

Îți scriu scrisoarea asta pe genunchi, chiar în clipa asta sunt într-un atelier, aștept lăzile să le deschid. Cum îți merge, Marthe dragă? Scrie-mi cât de des și povestește-mi ce se întâmplă. Fă-mi un pachet cu toată seria de fotografii – cel pe care l-am pregătit nu e complet. Uită-te în cameră, sunt trei pachete 18×24 – 24×30 și 30×40 din cele vechi. Alege câte una din fiecare și trimite-mi un pachet mare cât de repede chiar dacă s-au trimis celelalte.

Mă grăbesc să termin scrisoarea ca să ți-o trimit cu vaporul care se întoarce la Paris.

Mă gândesc mult la tine și te sărut cu drag și la revedere, Tonton.

Brâncuși

¹³ Este vorba de ziarul *Paris-Midi* (1911-1944).

¹⁴ În scrisoarea de pe 2 octombrie îl numește Astor.

*Brâncuși cu câinele lui Steichen, Astor,
în timpul traversării oceanului spre New York, septembrie 1926*

Fotografie de Constantin Brâncuși
Legs Brancusi, 1957, Centrul Pompidou, Paris

